

Kormos Gyula

Sopron és környéke evangélikusainak orgonái – VI. A Répce vízgyűjtő területén fekvő települések

Az egykori soproni felsőesperesség gyülekezetei közül *Kabold*, *Veperd* és *Csáva* közvetlenül a Csáva-patak mentén fekszenek, míg *Locsmánd* már a Répce partján, nem sokkal a Csáva-patak torkolata alatt. Csáva és Locsmánd önálló gyülekezetek voltak, a kaboldi anyaggyülekezethez Csóronfalva, Felsőpéterfa, Kishársfalva, Mészverem és az időközben önállósult Veperd filiális települések tartoztak.¹ Mivel Kabold megmaradt leánygyülekezeteiben még ma sincs orgona, tanulmányunkban velük nem foglalkozunk.²

Kormos Gyula mérnök (Sopron) a Budapesti Műszaki- és Gazdaságtudományi Egyetem adjunktusa, hangszertörténész.

Kabold

Kabold evangélikusainak első orgonája

Az ellenreformáció után újjáalakult kaboldi anyaggyülekezetet öt filiájával összefogva 1785-ben építette fel templomát,³ amelybe 1787-ben a feloszlatott pálos rend sopronbánfalvi templomának szépen faragott, gazdagon aranyozott oltára került.⁴ Első orgonájukat a kőszegi Klügel József orgonaépítő mesternél 1792-ben rendelték meg 320 ft-ért. A hangszer a következő év február 11-én szólalt meg először istentiszteleten.⁵

Klügel orgonájának első négy évtizedéről a hiányzó számadások miatt semmit sem tudunk. Csak az 1816. évi egyházlátogatásból és egy későbbi leltárból ismerhetjük meg az orgonát, mely 6 regiszteres volt, pedállal is ellátva.⁶ 1834-re a hang-

¹ Ma valamennyi település Ausztriában található, német elnevezésüket és pontos elhelyezkedésüket ld. sorozatunk előző részében, *Magyar Egyházzene XV* (2007/2008) 185–196.

² Természetesen orgona alatt csak a sípokkal megépített hangszereket értjük, a különféle hangszerpótlékokat nem.

³ A templomszentelés a Szentháromság utáni 26. vasárnap volt. EOL: Dt. 24. doboz, C.V. 1816/1823, 106: „*Templum anno 1785. fundamentum eius die Lunae post Festum S.S. Trinitatis ... et Dom. 26. post Trinit. inaugurari potuerit.*”

⁴ Festschrift 2001. 19. (Mivel az ünnepi kiadvány lapjai nincsenek sorszámozva, hivatkozássunkhoz belső oldalait 1–48-ig beszámoztuk.)

⁵ Festschrift 2001. 4. Az orgonaépítő nevét és a pontos dátumot csak az orgona belsejében 1870-ben elhelyezett papírcédula említi. (vö. 13. jegyz.). Id. Klügel Józsefről (1745–1812) ld. Szigeti Kőszeg. 35–46.

⁶ EOL: Dt. 24. doboz, C.V. 1816/1823, 106.: „*Chorum habet cum Organo 6. mutationibus et sic dicto pedali, in quo etiam sella pro auditoribus sunt sita.*” (Az 1816-os C.V. az 1823. évi C.V. anyaga kiegészíti)

szer állapota igen leromlott, s Kleeblatt Keresztély soproni orgonaépítőt hívták ki javítására.⁷

Megjegyzendő, hogy a kaboldi gyülekezet kántora ekkortájt még kézzel írott korálkönyvből kísérte az istentiszteleti éneklést, de 1839-ben beszereztek egy nyomtatott, az új dallamokat is tartalmazó korálkönyvet.⁸

Időközben a hangszeret a korabeli szokás szerint itt is lerekesztették a közkarzatról.⁹ 1846–1849 között több alkalommal is vettek Sopronban szíjat a hangszerhez, ami bizonyítéka annak, hogy Klügel ezen orgonája is szíjhúzásos volt.¹⁰

1859-re a hangszer elhanyagolt állapotba kerülhetett, hiszen az az évi javítás után újra felszentelték. Ekkor Hagemann Ferenc soproni orgonaépítő javította és hangolta 50 ft-ért.¹¹ 1870-ben, tíz évvel később szükségessé vált a hangszer komolyabb felújítása, melyet 250 ft-ért ismét Hagemann végzett el. Ez alkalommal került sor az orgona átfestésére és a díszítések aranyozására is.¹² A munkálatokat az orgonába ragasztott papírcédulán is feljegyezték.¹³

---

téseként található meg.); C.V. 1833, 61/1: „*Chorum ... cum Organo 6 mutationibus et sic dicto Pedali*”. Evlt. Kabold: KR. 1831, 1832, 1833, 1836, 1839, 2. (leltár): „*Eine Orgel mit 6 Registern im Jahre 1792 von der Kirchengemeinde angeschafft.*” A pedált ismét az 1842. évi KR. leltár említi: „*Eine mit 6 Registern und einem Pedale versehene Orgel...*”

⁷ Evlt. Kabold: KR. 1834, 10. (aug. 23.): Kleeblattnak 115 ft-ot adtak a munkájáért ellenszolgáltatásul. Uo. 11. (aug. 30.): a fuvaros 3 ft-ot kapott Kleeblatt visszaszállításáért. KR. 1835, 10. (nov. 26.): „*Kostgeld für H. Kleeblatt Orgelbauer für 30 Tag[e] a 1 fl 30 x dem Geistlichen Herrn bezahlt 45,-*”. Azaz egy évvel később, november 26-án a lelkésznek, aki az orgonaépítőt 30 napig élelmezte, még 45 ft-ot fizettek ki. (Nem tudni biztosan, hogy ez a kosztpénz Kleeblatt esetleges 1835-ös, ismételt munkájára vonatkozik-e, vagy még az előző év javítási munkájának idejére, mindenesetre 1835-ben nincs nyoma Kleeblatt újabb orgonajavításának.) Vö. Kormos 2002. 358; KR. 1835, 11. (dec. 29.) szerint egy soproni diáknak beteg kántoruk karácsonyi helyettesítéséért 5 ft-ot fizettek.

⁸ Evlt. Kabold: KR. 1840, 2: „*Eine mit 6 Registern versehene, im Jahre 1792 von der Kirchengemeinde angeschaffte Orgel mit einem geschriebenen Choralbuche und einem gedruckten, welches den Titel hat, Mustersammlung für Choralspieler, und im Jahre 1839 von der Gemeinde der neueren Melodien wegen angekauft worden.*”

⁹ Erre utal a helyi ácsmester későbbi, 1845. évi számlája, amelyből egyebek mellett megtudható, hogy az orgona körüli rácsot javítania kellett. Evlt. Kabold: KR. 1845, 14. (máj. 17.).

¹⁰ Evlt. Kabold: KR. 1846. szerint a sekrestyést küldték Sopronba szíjért és gyertyáért. A 4 db orgonaszíjért 7,30-at, a KR. 1849. szerint ebben az évben 3 szíjért ismét 7,30 ft-ot fizettek a szíjgyártónak, a szíj görgőhöz történő rögzítéséhez pedig 50 db szöveget szereztek be.

¹¹ Evlt. Kabold: KR. 1859, 23. (szept. 6.)

¹² Evlt. Kabold: Rechnungsprotocoll von Jahren 1865–1891, 10–11: az orgona felújítására a kaboldi énekegyesület tagjai 2,50 ft-ot (1869. jan. 17.), míg az iskolások 3,21 ft-ot adtak (1869. febr. 4.). A gyűjtés további részleteiről nincsenek adataink. Evlt. Kabold: KR. 1870. és Rechnungsprotocoll von Jahren 1865–1891, 30. (1870. dec. 31.): „*Auf die 250 fl die Kosten der Orgel, aus der Kirchencasse gegeben 2,02*”. Rechnungsprotocoll, 1870. szept. 26.: „*dem Orgelbauer Franz Hagemann laut beiliegenden Quittungen bezahlt 250,-*”. E nyugták nem kerületek elő, ezért a felújítás további részleteit nem ismerjük. KR. 1870. júl. 24: az orgona hangolásakor a fűjtató 30 krajcárt kapott. Evlt. Kabold: KR. 1870. és Rechnungsprotocoll von Jahren 1865–1891, 26. (1870. aug. 7.): az aranyozás 12 ft-ba, a festés 10 ft-ba került. KR. 1870. 6. (júl. 24.), Rechnungsprotocoll 1870, 25: a felújított hangszer 1870. július 24-én Johann Gradt csávái esperes szentelte újra, akinek 1,70 ft útiköltséget fizetett a gyülekezet.

¹³ A cédula az 1904-es javítás alkalmával került elő: „*Diese Orgel ist im Jahre 1793 den 10. Feb. durch Herrn Josef Klügel, gewesener Orgelbaumeister in Güns erbaut und aufgesetzt worden; erneuert und verbessert*

A fennmaradt iratanyag szerint a hangszeren a századfordulőig csak kisebb javítások váltak szükségessé: 1873-ban hangolták, 1876-ban és 1897-ben pedig javították az orgonát.¹⁴ A századforduló után, 1904-ben azonban az akkor már több mint 110 éves hangszer nagyobb javítása ismét szükségessé vált. Mivel Sopronban ekkor elismert orgonaépítő nem működött, a ludwigsburgi Walcker-céget bízták meg a hangszer felújításával. A gyülekezet a század második évtizedében orgonaalapot hozott létre egy nagyobb orgona beszerzésére.¹⁵

A templom XX. századi orgonái

Végül az új orgonát, a Grácban működő Josef Hopferwieser orgonaépítő két-manuális, pneumatikus, 13 regiszteres művét (op. 108) csak közel két évtizeddel a világháború befejezése után, 1937. május 17-én szentelték fel.¹⁶ Klügel 1792-ben készített orgonájának további sorsáról nincsenek adataink.

A XX. század végére már olyan zavarok keletkeztek e hangszer működésében, amelyeket néhány javítás ellenére sem sikerült elhárítani. Ezért a gyülekezet egy újabb orgonát szerzett be, amelyet a meinerseni¹⁷ Amadeus Junker üzeme készített. Hopferwieser orgonáját azonban nem bontották le, hanem meghagyták a templom karzatán. A 19 regiszteres, mechanikus csúszkaládás Junker-orgonát az oltár terében, attól balra, a szószékkel ellentétes oldalon állították fel, s ünnepélyes istentisztelet keretében 2001. szeptember 23-án vették használatba.¹⁸

---

durch Herrn Orgelbaumeister Franz Hagemann aus Ödenburg wurde sie am 24. Juli 1870 durch Sr. Hohehrwürdigen Herrn Johann Gradt, Senior und Pfarrer zu Stoob, geweiht! Möge sie nun lange zu Gottes Ehre und zur Erbauung der Gemeinde in diesem Gottes Hause ihre Stimme erschallen lassen. Kobersdorf, Juli 26, 1870 Elias Kicker m.p. Lehrer, Franz Hagemann m.p. Orgelbauer, Josef Graf m.p. Pfarrer. Festschrift 2001. 4.

¹⁴ Evl. Kabold: KR. 1873, Rechnungsprotocoll, 54, (1873. júl. 20). a hangolásért 5 ft-ot, továbbá a Rechnungsprotocoll (1876. okt. 15.) és KR. 1897/54. (márc. 2.) szerinti kisebb javításokért további 5, ill. 1 ft-ot adtak ki. Az 1873., ill. 1876. évi hangolást és javítást valószínűleg Müller Antal soproni orgonaépítő végezte, hiszen Hagemann 1870-ben elhunyt (Kormos 2002. 368–371).

¹⁵ Evl. Kabold: KR. 1817–1923. közötti példányainak az Orgelfundra vonatkozó adatai. Az első világháború idején az alap összege alig növekedett. Közben, 1918-ban Molnár Gyula kántortanító az orgona szerelésére és tisztítására 80 koronát vett fel. Uo. 1918/33 (aug. 28.): „Für Orgelmontage u. reinigen 80 K”. Nem tudni azonban, hogy e munkát ő saját maga végezte-e, vagy az összeget másnak fizette ki. Az orgonaalapan lévő 1925. évi 1428 schilling és az 1931. évi 530 S összegből arra lehet következtetni, hogy még e 6 év alatt is javították az orgonát. Valószínűleg ekkor pótolhatták az esetleg rekvirált sípokat is. Evl. Kabold: KR. 1921, 1923, 1925, 1931.

¹⁶ Evl. Kabold: Hopferwieser tervei, 1936, Festschrift 2001, 5. A romantikus orgona diszpozíciója: *I. manuál* (C–g³): Prinzipal 8' Hohlflöte 8' Salicional 8' Oktav 4' Oktave 2' Mixtur 2 2/3', *II. manuál* (C–g³): Gamba 8' Bordun 8' Aeoline 8' Vox coelestis 8' Rohrflöte 4', *pedál* (C–d¹): Subbass 16' Cello 8', *játéktechnikai segítőik*: Unteroktav Koppel II/I, Manual Koppel, Oberoktav Koppel II/I, Oberoktav Koppel II. Man, Koppel I/Ped, Koppel II/Ped.

¹⁷ Hannovertól mintegy 45 km-rel keletre lévő település.

¹⁸ Festschrift 2001. 6–8. Az új orgona diszpozíciója: *Hauptwerk* (C–f³): Prinzipal 8' Rohrflöte 8' Oktave 4' Nasat 3' Oktave 2' Waldflöte 2' Mixtur 3fach Trompete 8', *Unterwerk* (C–f³): Gedackt 8' Holzflöte 8' Prinzipal 4' Spitzgedackt 4' Oktave 2' Terz 1 3/5' Quinte 1 1/3' Zimbel 2–3fach, *Pedal* (C–f¹): Subbass 16' Oktavbass 8' Fagott 16', *játéktechnikai segítőik*: Manualschiebekoppel, P+I, P+II, Kanaltremulant. *Szélnyomás*: 80 víz-mm, *temperálás*: Bach-Keller.

Veperd

Veperdnek már 1530-ban saját prédikátora volt, 1564-ben pedig védőfallal körbevett imaházzal rendelkezett, s így, önálló gyülekezetként működött 1661-ig.¹⁹ II. József türelmi rendeletét követően azonban csak Kabold leánygyülekezeteként alakult újjá. Különálló imatermük felszerelése még az 1910–1913 közötti egyházlátogatás alkalmával is hiányos volt.²⁰ Templomukat csak 1931-ben építették fel, ekkor azonban orgonával is felszerelték.²¹ A hétregiszteres, egymanuálos, pedálos, pneumatikus hangszert a kismartoni Josef Huber orgonaépítő mester építette 5.600 schillingért.²²

Csáva

Az ellenreformációt követően újjáalakult gyülekezet imaházát 1786. december 3-án szentelték fel,²³ majd 1842-ben megnagyobbították. 1961-ben egy új, modern templom építésére került sor, ekkor a régi templomot lebontották.²⁴

Az imaház első orgonája

1786-ban nyilván meghaladta a gyülekezet anyagi lehetőségeit egy hangszer beszerzése. Bár 1796-ban a csávaiak orgonaügyben Középpulyán jártak, még húsz évvel később, 1816-ban sem volt az imaház orgonával felszerelve.²⁵

1818-ban kétszer is ellátogattak Harkára, hogy az ottani, eladásra kínált hangszert megtekintsék. Ám a csávai egyházatyák a harkaiak korábban Mallecktől vásárolt, 5 regiszteres orgonáját nem tarthatták megfelelőnek, hiszen nem vették meg.²⁶ A hangszer beszerzése végett közben gyűjtésbe kezdtek,²⁷ majd

¹⁹ Payr 1910, 146. A veperdi gyülekezet levéltári anyaga 1945-ben gyakorlatilag teljesen megsemmisült.

²⁰ EOL: Dt. 72. doboz, C.V. 1910–13. 32/1.

²¹ Evtl. Veperd: Polster Chronik. 7.

²² Evtl. Veperd: Protocoll (1828–1938), 1931. márc. 1-i, 29-i, ápr. 6-i jkv-ek. A ma is működő pneumatikus orgona diszpozíciója: *manuál* (C-g³): Prinzipal 8' Bordun 8' Salicional 8' Oktav 4' Flöte 4' Rauschquint 2 2/3', *pedál* (C-d¹): Subbass 16', *játéktechnikai segítő*: Sup. oktavkoppel, Pedalkoppel, P, F, Auslöser.

²³ EOL: Dt. 24. doboz, C.V. 1816/1823, 116: „*Templum erectum est 1786. Paulus Reuter, membrum Ecclesiae, die 24. Apr. Anni citati posuit lapidem fundamentalem. Die 3. Dec. anni memorati inauguratum est templum*”; Evtl. Csáva: KR. 1786. ápr. 24.

²⁴ Mag. Wolfgang Klietmann csávai lelkésztől kapott tájékoztatás alapján.

²⁵ Evtl. Csáva: KR. 1786/15: „*Im Ober Puhldorfer Wirthshaus als wir wegen der Orgel in Mitter Puhldorf waren verz. -,30*”; ld. továbbá EOL: Dt. 24. doboz C.V. 1816/1823. 116. (1816): „*Chorum absque Organo.*”

²⁶ Evtl. Csáva: KR. 1818. „*am 24. Aug. den Kirchenvötern, die 2 Male nach Harkau wegen dasigen Orgel giengen 1,12 [fl]*”; Kormos 2002. 354., 362; Kormos 2007. 144–145: az orgonát a petőházi rk. egyházközség vásárolta meg.

²⁷ Evtl. Csáva: KR. 1819/Einnahme 3: 10, 11 (233,- 190,30 ft); Einnahme 5 (50,- ft).

1819 áprilisában a gyülekezet lelkésze és Andreas Schrödl, az egyik templomatyja Sopronban megbízta Kleeblatt Keresztélyt, hogy 200 ft-ért megvegye nekik a babóti katolikusoknál eladásra kínált, hat regiszteres pozitívot.²⁸ Az orgonát javítás céljából egyenesen Kleeblatt soproni műhelyébe szállították.²⁹ Kleeblatt Csáván, a felállítás során át is festette az orgonát, sőt emellett —külön díjazás ellenében— a szószék lépcsőjét, az oltár körüli rácsot és a prédikálószekeket is.³⁰ Az orgona állapotáról, javításairól a következő 50–60 évben szinte semmit sem tudunk, mert ebből az időszakból mind a számadások, mind a konventi jegyzőkönyvek hiányoznak.³¹

A csávai templom második orgonája

Az 1886. november 7-i konventülés úgy határozott, hogy orgonaalapot hoz létre egy új hangszer beszerzésére. Ehhez gyűjtőköröket alakítottak, amelyek élére megválasztották a felelősöket.³² Az 1887-es év végén a konventelnök megkapta a felhatalmazást, hogy elindítsa egy nyolcregiszteres orgona beszerzését s az árajánlatot a templomi bizottság elé terjessze.³³ A következő év februári presbiteri ülésen a lelkész bejelentette, hogy néhány bécsi cég válasza már beérkezett. Mivel azok árait magasnak találták, néhány hazai orgonaépítő is megkérdeztek. A két nap múlva tartott konventülésen a lelkész már beszámolhatott arról is, hogy a szombathelyi Bencz György az orgonát a legújabb

²⁸ Evtl. Csáva: KR. 1819. ápr. 12: „*Andreas Schrödl mit dem Geistl. Hn. nach Oedenburg fuhr, die Orgel bestellen... 1,47 "* [ft]. Uo., ápr. 13: „*Für die Orgel aus der Kathol. Kirch. zu Babot bey Kapuvár, welche die Gemeinde für unseren Kirche durch dem Hn. Kleeblattl, Orgelbauer in Oedenburg kaufen ließ 200,-.*”

Babóton az 1766-os vizitáció idején egy 4 regiszteres orgona volt, melyet —az 1812-es egyházlátogatás feljegyzése szerint— 1781-ben egy kőszegi mester, valószínűleg Johann Jakob Jetter (esetleg Joseph Klügel) 6 regiszteres orgonájával cseréltek le. A csávai evangélikusok az orgona nagyságát csak az 1833-as vizitáció során jegyezték fel. EmLGy: C.V. 48. kötet (1766. Rábaközi kerület), Babot: „*Organum unum, quattuor mutationum*”; 54. kötet. (1812, Kapuvári kerület) Babót, 5. lap: „*Organum habet tolerabile sex mutationum, confectum Ginsii Anno 1781 30^a Juny*”; EOL: Dt. 30. doboz. C.V. 1833, 52/2: „*Chorum cum Organo sex Mutationum*”.

²⁹ Uo. „*dem Fuhrmann, der jene Orgel von Babot zur Reparatur nach Oedenburg führte 5,-*”; KR. 1829. aug. 2: Kleeblattnak a javításért 200 ft-ot, vacsorájára 17 krajcárt, míg az orgonát kiszállító fuvarosnak 1,51 ft-ot fizettek ki; KR. 1829. aug. 12. megjegyzése szerint az orgonaépítő 13 napot töltött a felállításkor Csáván, ebből 8 napon át Gottfried Reingrubnernél étkezett 6,15 ft-ért, borra és uzsonnára további 2,24 ft-ot adtak ki. A fennmaradó 5 napon át részben a lelkésznél, részben pedig a tanítónál étkezett, akik térítésmentesen vállalták ellátását.

³⁰ Evtl. Csáva: KR. 1819. aug. 12. A festéket és lakkot 3,10-ért vásárolták, míg Kleeblattnak 11,18 ft-ot fizettek a festésért (KR. 1819. aug. 15.). Ugyanekkor az ácsnak is kifizettek hat és fél napi munkadíjat, azaz 6,08 ft-ot, amiért az orgona felállításánál segédkezett, valamint a szószék deszkalépcsőjét belécezte. EOL: Dt. 24. doboz C.V. 1822–23, 114: „*Organum habet Anno 1819 500 fl emptum*”, azaz a hangszer összesen 500 ft-ba került.

³¹ Mindössze egyetlen utóhangelésről tudunk, amelyet még 1820-ban Kleeblatt végzett 2,30 ft-ért. Evtl. Csáva: KR. 1820. ápr. 24–25. Azt sem tudjuk, hogy történt-e valami az orgonával 1842-ben, amikor az imaházat bővítették. EOL: Dt. 31. doboz, C.V. 1847. 95/1.

³² Evtl. Csáva: Jkv. 1886. nov. 7. (58. lap. 3. pont).

³³ Evtl. Csáva: Jkv. 1887. dec. 4. (66. lap, 4. pont).

rendszer szerint, kúpládás kivitelben 1300 ft-ért, míg a régi, csúszkaládás megoldással 1150 ft-ért készítené el. Hosszabb vita után a gyülekezet a kúpládás kivitel mellett döntött.³⁴

Egy hét múlva megérkezett a szombathelyi Peppert Nándor pályázata is.³⁵ Úgy látszik, ez megingatta hitüket a kúpládás orgonában, ezért a presbitérium úgy döntött, egy bizottságot küld Szombathelyre, hogy a két építési rendszer közötti megalapozott választáshoz a helyszínen szerezzenek tapasztalatot. Szombathelyen mindkét orgonaépítőt felkeresték, és a visszatért bizottság a látogatás alapján Bencz György mellett döntött, vagyis a kúpládás szisztémát választották. A 8 regiszteres hangszert az 1888 áprilisában megkötött szerződéssel meg is rendelték a kialakított, 1250 ft-os áron.³⁶

Bencz azonban az orgonával a szeptemberi határidőre nem készült el, és az orgonaszentelést sok huzavona után csak 1889. június 2-án tarthatták meg. Az ünnepi alkalomra még a harkaiak is ellátogattak.³⁷ A régi orgonát a konventülés a Vas megyei domonkosfai evangélikus gyülekezetnek ajándékozta.³⁸

Éppen tíz év elteltével a templomban folytatott munkálatok miatt szükségessé vált az orgona alapos tisztítása, melyet Müller Antal soproni orgonaépítő végzett el 1899-ben.³⁹ Bár az első világháborús síprekvirálást a helyi jegyzőkönyvek nem említik, ez sejthető abból a presbiteri ülési jegyzőkönyvből, amelyben nemcsak a rossz állapotú orgona javításáról, hanem új sípok beszerzéséről is szó van.⁴⁰

A második világháborút követően az orgonista a hangszert még énekkíséretre alkalmasnak tartotta, bár néhány hiányosságát megállapította. Egy 1954-ben elhatározott felújítást követően (Max Dreher, Salzburg) ez az orgona szolgált 1962-ig.⁴¹

³⁴ Evtl. Csáva: Jkv. 1888. febr. 17. (68. lap, 2. pont); febr. 19. (2. pont). Benczről ld. Szigeti Szombathely. 64–74.

³⁵ Szigeti Szombathely. 44, 47–61.

³⁶ Evtl. Csáva: Jkv. 1888. febr. 27., márc. 4. (2. pont), ápr. 22. (2. pont).

³⁷ Evtl. Csáva: Jkv. 1888. szept. 2., 2. pont (77. lap.), szept. 9. (78. lap.), 1889. márc. 17/3. pont (81. lap), márc. 29/2. pont (81–82. lap), ápr. 7/2. pont (82. lap), jún. 10. I/a (83. lap), II. pont. (85. lap); Evtl. Harka: KR. 1889/37. (jún. 2.): „*Fahrt nach Stoob zur Orgelweihe 3.*–“

³⁸ Evtl. Csáva: Jkv. 1889. jún. 10/II; 1890. május 5. konventülés 6. pont. Domonkosfa ma Domjanševci Szlovéniában (egykori Szentgotthárdi járás); Lelkes 1998. 177., 890. A domonkosfai gyülekezet később Szalay Gyula székesfehérvári orgonaépítőtől ötezer aranykoronáért egy 9 regiszteres orgonát vásárolt. (Mateja Semler: *Orgle v Prekmurje*, diplomadolgozat, Maribor 2006. 27. pont. Az adatot Edo Škuljnak köszönjük.) A hatregiszteres pozitív további sorsáról nem tudunk.

³⁹ Evtl. Csáva: Jkv. 1899. jún. 18/3. pont és aug. 13/4. pont.

⁴⁰ A munkára a Krems an der Donauban működő Capek cég adott be 7.700.000 koronáról szóló költségvetést. Az összeg egy részét egyházi adó kivetésével teremtették elő, csaknem felét pedig a Férfi Daloskör valamint a Nő- és Leányegylet adta össze. Evtl. Csáva: Jkv. 1924. okt. 7/1. pont. és 1925. márc. 7.

⁴¹ Evtl. Csáva: Jkv. 1953. szept. 6., 1954. márc. 21. Max Dreher neve az 1953-as jegyzőkönyvekből nem derül ki, csak utalás történik arra, hogy az árajánlatot ugyanaz az orgonaépítő adta, aki a fertőmeggyesi új orgonát ekkor készítette. (Kormos 2006).

A csávai gyülekezet XX. században épített orgonái

A gyülekezet a 60-as évek elején új templom és orgona építésébe kezdett. Az orgonaépítőt, Herbert Huber kismartoni mestert öt ajánlattevő közül választották ki.⁴² A kétmanuálos, tízregiszteres, mechanikus csúszkaladás, modern homlokzatú orgona 1965-re készült el.⁴³ Közben azonban, 1962-ben, Bencz nyolc-regiszteres, kúpládás orgonáját átadták a felső-ausztriai Mattighofen evangélikus gyülekezetének.⁴⁴

Huber hangszere mintegy 35 évig szolgált Csáván. Ekkor az egyházközség ismét új, nagyobb orgona beszerzését határozta el. A régi orgonát 1997-ben a szombathelyi evangélikus gyülekezetnek ajándékozták. Egy új szekrény kialakítása után Kiss István orgonaépítő mester és orgonaépítő leánya állította fel azt a gyülekezet nagytermében. A csávai gyülekezet új, 12 regiszteres orgonáját a Schiltachban működő Georg Heintz orgonaépítő építette 1997-ben.⁴⁵

Locsmánd

1579-ben Locsmánd lakosainak már mintegy kétharmada követte Luther tanait. Az istentiszteletet az 1673-ban bekövetkezett templomvisszavételig a középkori Szent Vitus-templomban tartották. A templomnak ekkor még nem volt orgonája, csak később, de még 1697 előtt a katolikusok szereztek be egyet.⁴⁶ Valószínűleg az az ötregiszteres pozitív volt, amelyet az egyik későbbi leltár említ.⁴⁷

Az ezt követő évszázadban a település német nyelvű evangélikusai Nemescsóra, a magyarok Nemeskérre jártak át istentiszteletre.

⁴² Evlt. Csáva: Jkv. 1961. márc. 25/3. pont; 1961. okt. 15; Evlt. Csáva: Protocolle der evang. Muttergemeinde A.B. StooB (1962–1969–[1974]). 1963. márc. 9/2. pont és ápr. 30-i presb. jkv. gépelt lapjai. Az öt ajánlat a kismartoni Hubertól, a salzburgi Drehertől, a ludwigsburgi Walckertől, a kremsi Hradeczkýtól és a bécsi Kaufmanntól érkezett.

⁴³ Diszpozíciója: *I. manuál*, C–g³: Spitzflöte 8' Nachthorn 8' Principal 8' Mixtur 3x1'+2/3'+1/2' (oktávrepétálás: c¹, c²), *II. manuál*, C–g³: Gedackt 8' Rohrflöte 8' Octav 2' Quint 1 1/3' pedál, C–f¹: Subbass 16' Octavbass 8', *játéktechnikai segítők*: P+I, P+II, I+II, tremoló minden műre.

⁴⁴ A csávai lelkész szolgáltatotta információk valamint Prof. OSIR. Dr. Othmar Karzellel (Salzburg) folytatott beszélgetés alapján. Sajnos sem ők, sem a mattighofeni lelkész nem tudott az azóta már ott is lebontott orgona további sorsáról.

⁴⁵ A település a németországi Fekete-erdőben (Schwarzwald) található. Az új orgona diszpozíciója: *I. manuál* (C–g³): Principal 8' Bourdon 8' Principal 4' Doublette 2' Mixtur 3fach, *II. manuál* (C–g³): Rohrflöte 8' Blockflöte 4' Nasard 2 2/3' Weitprincipal 2' Terz 1 3/5', *pedál* (C–f¹): Subbass 16' Oktavbass 8', *játéktechnikai segítők*: I+II, P+I, P+II, Tremulant.

⁴⁶ A templomvisszavételt 1674-ben követő C.V. nem ad hírt orgonáról, pedig ezek az egyházlátogatások nagyon alaposak voltak. L. Buzás 1968. 167; EmL Gy.: C.V. XIII. kötet (1674. Locsmándi kerület) 52; EmL Gy.: C.V. 16. kötet (1697. Locsmándi főesperesség) 56: „in Choro organum novum”; C.V. 1697. XIX. kötet, gépelt másolat (Locsmándi kerület) 37.

⁴⁷ Ritter: *Prothocollum und Inventarium* 21. (fénymásolat) bevezetőjében írja 1824-ben az 1700-as évek elejéről: „auf der Mitte Befindet sich ein Sauber gefaste Orgel von 5 Register mit latten Verschlagen”.

Az imaház Klügel-orgonája

A II. József türelmi rendeletét követően újjáalakult gyülekezet 1784 Szent Mihály napján szentelte fel imaházát.⁴⁸ Orgonát csak jó hét évvel később, a sziléziai születésű kőszegi orgonaépítőnél, id. Joseph Klügel mesternél vásároltak 320 rajnai ft készpénzért. A hatregiszteres, pedállal ellátott hangszer először 1792. február 22-én szólalt meg istentiszteleten.⁴⁹

Klügel orgonája a ma fellelhető feljegyzések szerint tíz évig nem szorult javításra, csupán húzószíjait kellett cserélni természetes elhasználódásuk miatt. Az első javításokra 1803-ban és 1807-ben került sor, ezekre feltehetően az építőt kérték fel,⁵⁰ majd 1821-ben és 1830-ban két nagyobb javítást kellett végezni, utóbb Kleebblatt Keresztély dolgozott az orgonán.⁵¹

Az orgonáról pontosabb képet az 1831. évi vagyoneletről kapunk: *„Eine Orgel mit 6 Mutationen, doppelten Bass ins Manual und Pedal angehängt.”* Ez azt jelenti, hogy Klügel az orgonát eredendően függesztett pedállal látta el, önálló sípsor nélkül, ám a manuálban feltehetően egy önálló, csak a basszusban működő sípsor is volt. Nem ismert azonban, hogy az 1845-ös egyházlátogatás al-

⁴⁸ Fiedler 1918. 31–32., Reingrabner 1983. 27–28. A 1816-os C.V. azonban már 1785-ös szentelést említ: *„Templum ... est anno 1785 inauguratum ...”* EOL: Dt. 24. C.V. 1816. 126/1.

⁴⁹ Ritter: Protogall Buch (fénymásolat) Anno 1797, 8/a: *„Anno 1792. d. 22 Febr Schaffte die Evangelische Gemeinde eine Orgell, welche an prangeld Ertragt 320 fl. ohne allen übrigen unkosten, und zwar in Gins, des Orgell Macher sein Nahme ist, Meyster Krigell gebirdig aus Schlesien.”* Vö.: Szigeti Kőszeg 35, ahol Szigeti Klügelt biztosan kőszegi születésűnek állítja. Ld. még Fiedler 1918. 35.; Reingrabner 1983. 29; EOL: Dt. 24. C.V. 1816. 126: *„Habet Organum Mutationibus 6 pedaler.”*

⁵⁰ Evtl. Locsmánd: KR. 1803. és 1807. kiadási tételei szerint 16 ft 28 kr-t, ill. 29 ft 77 kr-t fizettek ki az orgonaépítőnek. A szíjhúzásos ékfúvókhoz (a csigák tengelyeinek kenéséhez) szinte minden évben vásároltak faolajat, húzószíjat pedig az 1799, 1803, 1806 és 1807. években: 50 kr, 40 kr, 1 ft, 80 kr értékben. Később a kisebb javításokat rendszeresen a helyi asztalosok végezték, miközben továbbra is saját maguk cserélték az elhasználdott húzószíjakat. Evtl. Locsmánd: KR. 1814: Weber asztalosnak 5 ft 30 kr-t fizettek az orgona kisebb javításáért és a parókian két ajtó festéséért, 1820: Stobernek a kis javításért 30 kr-t, 1821: a fúvó bőrözésének javításáért Pogatsch asztalosnak 1+1 ft-ot, a bőrért 45 kr-t utaltak ki, 1827: 57 kr-t fordítottak a hibás orgonára. Húzószíjat az 1813, 1814, 1819, 1820, 1828-as években 1+1+2+2+2 ft-ért vásároltak a helyi szíjjártónál.

⁵¹ 1821-ben 55 ft-ot fizettek ki az orgonaépítőnek, felmerült költségeire pedig további 5 ft 16 kr-t adtak ki. Hogy e munkát ki végezte, sajnos nem sikerült kideríteni. 1830-ban egy teljes felújítást kellett elvégeztetni. Az evangélikus vallású soproni mestert és szerszámaikat a locsmándiak fuvarozták a helyszínre, ahol Kleebblatt 29 napig foglalkozott a felújítással. Munkájáért 100 ft díjazásban részesült, 29 napi étkezésére pedig 42 ft 3 kr-t fizettek ki. Evtl. Locsmánd: KR. 1830. Locsmándra szállításáért és a felmerült költségekre 3 ft 15 kr-t, hazaszállítására pedig további 1 ft 30 kr-t költöttek. Bár a számadásból a kifizetések időpontja nem derül ki, a sorrendiségből az gyanítható, hogy Kleebblattnak talán 1831 kora tavaszán egy garanciális javításra vissza kellett jönnie, hiszen ekkor csak a fogadásakor merült fel költség (1 ft 6 kr), mielőtt ellátást és szállást kapott volna. Hazaszállítását már az 1831. évi KR. említi (a KR. fordulónapja ekkor ugyanis március volt).

Bizonyos, hogy Kleebblattnak 1832. április elején 3–4 napra ismét vissza kellett mennie Locsmándra, s mivel ekkor sem fizettek részére munkadíjat, ez alkalommal is garanciális munkát végezhetett. Evtl. Locsmánd: KR. 1832. Csak az asztalosnak fizettek az orgonajavítás alatt nyújtott 3 “ napi közreműködéséért 3 ft napdíjat.

kalmával említett, a „*gyászszerartásokhoz alkalmas Tremula*” Klügel műve volt-e, vagy utólag valaki más, talán Kleeblatt építette be a teljes felújítás során.⁵²

A gyülekezet 1834-ben szerződést kötött Bärz János (ekkor már soproni) orgonaépítővel⁵³ az orgona hátrébb helyezésére, a hátuljátszós klaviatúra helyett egy új játszóasztal készítésére, valamint a fúvók orgonaszekrényből történő kiemelésére, hogy a szélellátás egy új, harmadik fúvóval kibővíthető legyen, és természetesen a hangszer tökéletes helyreállítására kétévi jótállás kötelezettsége mellett 135 ft-ért, konvencionális pénzmérekben (C.M.).⁵⁴

Az orgonát 1845-ben Dorner Albert szombathelyi orgonaépítő javította, aki 3 napi munkájáért 37 ft 30 kr-t kapott.⁵⁵

A Répce gyakori kiöntése arra készítette a gyülekezetet, hogy megrongálódott imaháza helyett új templomot építsen a mintegy 200 m-rel északabbra lévő területen. Ennek kapcsán az imaházban lévő régi orgonát Dorner 16 ft 40 kr-ért lebontotta. 1847-ben már így vették leltárba a hangszeret, majd később feltehetően a szomszédos, undi katolikus gyülekezetnek adták el.⁵⁶ Előbb azonban elszállították Dorner szombathelyi műhelyébe, ahol ő azt —nyilván átnézés és az eladás előtti javítás gett— felállította.⁵⁷

A locsmánda új templom Dorner-orgonája

Az új templom alapkövetételére 1846. június 11-én került sor. A következő évben Schöpf kántortanító egyik kollégájával Újkérre utazott, hogy az ottani orgonát megtekintsék.⁵⁸

⁵² Evlt. Locsmánd: KR. 1831, 1845. Ez utóbbi szerint: „*Eine Orgel mit 6 Mutationen, wobei Tremula zu Trauerbegängnissen angebracht ist und mit Pedal.*”

⁵³ Kormos 2002. 365–366.

⁵⁴ A szerződésben a gyülekezet vállalta a munka befejezésekor 55 ft, majd egy év után a hátralévő 80 ft kifizetését, a munkabéren túl pedig az orgonaépítő ellátását, szállítását valamint szállásköltségét. A munka elkészültét a szerződésre rávezetett összegek átvételei igazolják. Evlt. Locsmánd: Contract zur Orgel Reparatur, 1834. július 22.

⁵⁵ Szigeti Szombathely. 28–42. Dornernek és segédjének ellátásáért ekkor további 6 ft 40 kr-t fizettek ki, s állták a 5 ft 30 kr szombathelyi fuvar költségét is. Evlt. Locsmánd: KR. 1845. 7, 10.

⁵⁶ Evlt. Locsmánd: KR. 1847., 19. Q. N° 53; KR. 1847. 21., 22: Schöpf tanítónak, aki az ellátásról gondoskodott, 3 ft 51 kr-t adtak, az orgonaépítő szombathelyi fuvarja 8 ft-ba került oda-vissza. KR 1847. 2. szerint: „*Eine Orgel mit 6 Mutationen u. mit Pedal gegenwärtig abgehoben liegend*”; Fiedler 1918. 62. ír az orgona eladásáról, erről azonban semmilyen adatot nem sikerült fellelni a dokumentumokban. Ma az undi templomban Országh Sándor 1888-ban épített orgonája van (helyszíni szemle alapján). Mégis, hogy a locsmánda régi orgonájukat valóban az undiaknak adták el, valószínűvé teszi egy 1850-es számadási bejegyzés, miszerint kifizették az orgonaépítő Undra történő fuvarozását (KR. 1850. 15.).

⁵⁷ Evlt. Locsmánd: KR. 1848. 28. A fuvar költség 5 ft 12 kr. volt; a 33. lap szerint az orgonaépítő részéről még további 18 ft költség merült fel a régi orgona felállításakor, amely talán Klügel hangszerének javítása lehetett, mielőtt Undra vitték.

⁵⁸ Az építkezési kiadásokhoz a gyülekezet több mint 20.000 ft kölcsönt vett fel jobb módú tagjaitól. A gyülekezet tagjai a lebontott imaház tégláit felvásárolták, segítve ezzel is az építkezést. Mindemellett gyűjtés és adakozás is folyt, sőt a padhelyeket is előre megvásárolták. A nagy templom építése jól haladt, s 1847. október végére tető alá hozták. Evlt. Locsmánd: Jkv. (A.8.) 1846., 490; KR.

A gyülekezet 1848-ban Dornertől rendelte meg az új hangszeret. A mester a műhelymunkákat követően harmadmagával öt és fél hét alatt állította fel a helyszínen az új csúszkaladás, 13 regiszteres, egymanuális, pedálos orgonát.⁵⁹ Amikor a munka elkészült, Dorner 1500 ft-ot vett fel a gyülekezettől.⁶⁰ A kiadások azonban ennél valamivel nagyobbak voltak, hiszen az orgonaépítő és az orgonaalkatrészek többszöri szállítása, az orgonaépítő felkeresése Szombathelyen és Körmenten, valamint az egyéb költségek tovább növelték azt.⁶¹ A templom felszentelésekor, szeptember 24-én az orgona és a harangok is megszólaltak.⁶² A következő évben, 1849-ben bekerítették a templomot, és elkerítették a karzat többi részétől az orgonát, 1850-ben pedig a magas hangszeret a helyi lakatos vasrudakkal rögzítette.⁶³

A hangszeret 1852-ben ismét Dorner javította, 1855-ben Tausz Antal hangolta és javította 50 ft-ért, 1857-ben pedig a soproni Fischpera Konrád a teljes orgonát kitisztította, két új hangot készített a „Sch(nurr)baß” regiszterben, megrasztotta a fúvót, s behangolta mind a 13 regisztert 57 ft 30 kr-ért. Három év

---

1847., 5; KR. 1848. 2. lap. Bár semmi bizonyítékunk nincs rá, Újkéren talán egy Dorner-orgonát nézhetek meg, amelyet azóta, 1939-ben Pekker Pál szombathelyi orgonaépítő átépített (Solymosi Ferenc organológus adata alapján). Pekker tevékenységéről ld. Szigeti Kőszeg. 89–91.

⁵⁹ Az orgona adatait a valószínűen 1953-ban felvett bontási jegyzőkönyvből ismerjük. A leírás a fémsípok számát 337 db-ban, a fásípokét 206 db-ban állapítja meg. Sajnos a regiszterek neveit nem jegyezték fel. Az orgonaszekrény 2,50x1,50 m alapterületű volt, magassága pedig mintegy 4,80–5,00 m-re tehető. (A magasságot a fennmaradt archív fényképen látható arányok alapján becsültük meg.)

⁶⁰ Evtl. Locsmánd: KR. 1848. 2; KR. 1848. 25. lap. Q. N° 31. Vö. Fiedler 1918. 62–63. és Szigeti Szombathely. 38. Fiedler és Szigeti is tévesen 1300 ft-os árat említ. Továbbá Szigeti az orgona építésének idejét 1840-re teszi, jóllehet könyvében hivatkozik az e tekintetben helyes Fiedler-krónikára, s —feltehetően sajtóhiba következtében— Dorner orgonájának 1854–1855-ös (a valóságosnál épp egy évszázaddal korábbi) megsemmisüléséről tudósít.

⁶¹ Evtl. Locsmánd: KR. 1848. 27: „... eine Fuhr nach Steinamanger um Orgelteile 4 ft 30 kr.”; „... eine Fuhr nach Steinamanger mit Lehrer Schöpf wegen der Orgel 6 ft”; „... eine Fuhr nach Körment zu H. Orgelbauer mit Lehrer Schöpf und Vorsteh. Halwax 9 ft”; 28. lap: „dem Johann Jani eine Fuhr nach Steinamanger mit Lehrer Schöpf m. Vorst. Halwax wegen Bestellung der Orgel 6 ft.”; „... eine Fuhr dahin um die letzten Orgelteile 5 ft”; 33. lap: „... eine fuhr !! nach nach Steinamanger um Orgelteile ge[zeichnet]. 5 ft”; 29–30. lap: még további 2 ft 34 kr és 1 ft 35 kr kiadás. KR. 1849. 15. lap: „... nach Steinamanger mit einem kranken Orgelbauer gesellen 5 ft” (Dorner egyik segédje a munkálatok közben megbetegedett, és Szombathelyre kellett szállítani); 16. o.: Schöpf kántortanító 131 ft-ot vett fel az orgonaépítő és segédei öt és fél heti ellátására. (Ezeket az összegeket már csak a szentelés utáni évben fizették ki.); KR. 1849. 14–17. lap: további, nyilvánvalóan elmaradt kifizetések, pl. még egy orgonaalkatrész szállítására, szállásra 5+7+5 ft és 36 kr. erejéig. Sajnos a számadásból semmilyen időpont vagy időrendiség nem állapítható meg annak felületes vezetése miatt.

⁶² Fiedler 1918. 60–63, Reingrabner 1983. 56., 59; Evtl. Locsmánd: KR. 1848. 30.

⁶³ Az elkerítési munkálatok összes költsége 722 ft 30 kr. volt, igaz, a parókia egyik szobájának kifestésével együtt. Evtl. Locsmánd: KR. 1849. 13. A lakatos munkájáról l. KR. 1850. 12. Valószínű, hogy ekkor Dorner némi javítást is végzett az orgonán, ugyanis segédjével együtt három és fél napot tartózkodott Locsmádon. Ekkor még 125 ft hátralékot is kifizettek neki. Evtl. Locsmánd: KR. 1850. 12, 14.

múlva, 1860-ban ismét Fischpera tért vissza egy javításra.⁶⁴ A szerződés szerint az orgona teljes helyreállítására és hangolására kötelezte el magát háromévi jótállás mellett, amely 1863. október 11-ig szólt.⁶⁵

Miután a Fischperával kötött szerződés jótállása lejárt, alighanem Hagemann Ferenc soproni orgonaépítőt fuvarozták Sopronból 1863-ban, és fizettek ki részére 1864-ben 5 ft-ot egy korábbi javításért, ugyanis később, 1865-ben őt bízták meg az orgona helyreállításával. Ekkor a mester új játszóasztalt is készített.⁶⁶

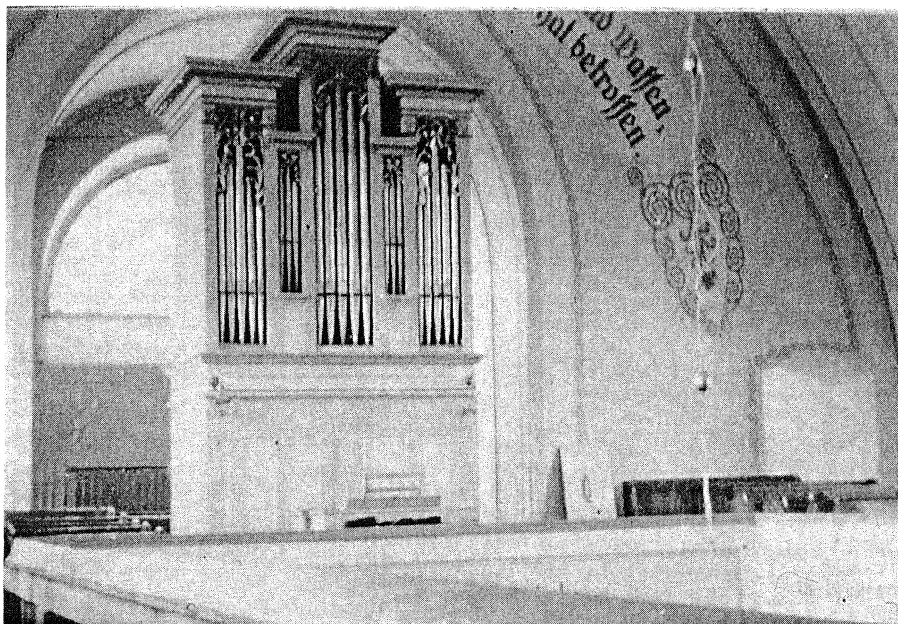
A Dorner-orgona Hagemanntól származó játszóasztala (archív felvétel)

⁶⁴ Evtl. Locsmánd: KR. 1852. 10–11; KR. 1855. 8–9; KR. 1857. 14., Nr. 3, Q. nov. 9; KR. 1860. 11. bejegyzései szerint 1852-ben 15 ft-ot fizettek Dornernek a javításért, 7 ft-ot soproni fuvarjáért; 1855-ben 1 ft 22 kr-t az orgona vasrugóiért, 24 ft 30 kr-t pedig az orgonaépítőnek a javítási munkáért. Tausz az elismervény szerint 20 ft-ot (C.M.) kapott, ez a számadás bécsi értékű elszámolása szerint 50 ft-ot ért. Fischpera 1857-ben 57 ft 30 kr-t (23 ft C.M.), 1860-ban pedig 35 ft 32 kr-t kapott. Fischpera 1857-es nyugtáján csak részben olvasható a regiszter neve. Egy lehetséges megfejtés a *Schnurrbass*, amely magyarul berregő basszust jelent, ezért talán egy nyelvregiszter lehetett.

⁶⁵ Evtl. Locsmánd: Vertrag 1860. okt. 11.

⁶⁶ Evtl. Locsmánd: KR. 1863. 8–10; KR. 1864. 9; Kjkv. A.10. (1839–1907) 1864. szept. 11; KR. 1865. 10–11. A feljegyzések szerint az orgonaépítőnek mind a fuvarját, mind az ellátását a gyülekezet állta. Az új, 1,18 m széles játszóasztal Dorner szekrénye előtt 1,50 m-re kezdődött (az említett bontási jegyzőkönyv szerint). A 140 ft-ot kitevő helyreállítási munka után 10 éven át nem volt szükség az orgona javítására, csupán 1870-ben kellett valamilyen ok miatt tisztítani. S mivel a bejegyzés szerint ezúttal csak 8 ft-ot fizettek Hagemannak, csupán részleges tisztításról, s talán a hangolás igazításáról lehetett szó. KR. 1870. 9.

A locsmáncsi Dörner-orgona (archív kép)

Hagemann 1870. november végén bekövetkezett halála után⁶⁷ egy ideig Müller Antal soproni orgonaépítőt hívták, ha a hangszer meghibásodott.⁶⁸ 1893-ban két megsérült síp helyett új sípokot rendeltek a bécsi Franz Strommer orgonaépítőtől, az orgona tisztítását és hangolását azonban a helyi zenetanárra, Richard Pohlra bízta.⁶⁹ Érdemes megjegyezni, hogy az 1893-as, 1896-os és 1898-as leltárban az orgona értékét 600 ft-ra, míg a toronyórát 1000 ft-ra becsülték.⁷⁰

⁶⁷ Kormos 2002. 368–369.

⁶⁸ Az 1874. május 14-én kelt árajánlat szerint az orgona tisztításán túlmenően a meggörbült sípok kiegyenesítését, néhány síp forrasztását, pótlását, a hibás intonáció javítását és az egész orgona egyenletes temperálását és hangolását ajánlotta 85 ft-ért, 3 évi jótállás mellett, évenkénti hibaelhárítással. Végül 17 ft-ért elkészítette és a helyszínrre szállította a Principál 8' újonnan elkészített „A” sípját, a szerződésben vállalt többi munkáért járó 85 ft-ot pedig 1876-ban vette fel. Szállítását és étkezését a gyülekezet állta, ez további 18 ft 50 kr-t tett ki, és a fuvar költség egy részét —4 ft-ot, Lövvő és Locsmánd között— is átvállalták. (Müller minden bizonnyal vonaton érkezett Lövvőre.) Evlt. Locsmánd: *Kostenüberschlag* 1874. máj. 18; KR. 1874. 7–8. lap; KR. 1876. 8, 10.

1887 karácsonya előtt még egy igazításra is sor került, amelyet valószínűleg egy helybeli végzett el. Evlt. Locsmánd: KR. 1887. Folio Nr. 20./17.

⁶⁹ Evlt. Locsmánd: *Jkv.* (A.10.) 1891. aug. 29. 2. pont; KR. 1893. Fol. Nr. 3./9 (aug. 30.), miszerint a két ónsípért 20 ft-ot fizettek ki. A fuvaros 1 ft-ért hozta el a lövvői vasútállomásra a sípokot. Uo. Fol. Nr. 5./12. (dec. 20.). Pohl 60 ft-ot kapott. Uo. Fol. Nr. 3./8. (szept. 10.).

⁷⁰ Az 1902-es leltárban már koronában tüntették fel az orgona értékét: 1200 K. Evlt. Locsmánd: KR. 1893, 1896, 1898, 1902 leltárai.

Az első világháború végéig még három alkalommal hívtak mestert a hangszerhez.⁷¹ Mivel az orgonát a világháborús síprekvirálás alól nem mentették fel, az elvitt sípokat 1922-ben Kemenesi Sándor szombathelyi orgonaépítő pótolta, aki ekkor kitisztította, megjavította és felhangolta a hangszert.⁷² Dorner orgonáját ezután, mielőtt helyette 1953-ban újat építettek, még háromszor kellett javítani.⁷³

A templom 1953-ban épült Dreher-orgonája

A gyülekezet a 40-es évek végén új, nagyobb orgona építését határozta el. A szakértő, Adolf Wurm, a bécsi Evangelische Stadtkirche kántora és orgonistája egy 14 regiszteres, kúpszelepes, pneumatikus orgonát javasolt a gyülekezetnek, melyet a liturgiához ideális hangszernek mutatott be, s Locsmándot Burgenland messze földön híres orgonájáról ismertnek jósolta.⁷⁴

A gyülekezet három orgonaépítőtől kapott árajánlatot (Max Dreher/Salzburg, Hopferwieser/Grác, Huber/Kismarton), közülük Wurm a gráci cég javaslatát ítélte a legkedvezőbbnek.⁷⁵ A gyülekezet mégis Max Dreher javaslata mellett döntött.⁷⁶

A régi orgonát, amelynek leírását a már említett bontási jegyzőkönyvben rögzítették, lebontották.⁷⁷ A Dorner-orgona további sorsa a hiányos levéltárból ma már nem deríthető ki. Az új hangszer építésére Adolf Wurm felügyelt, és ő is vette át az elkészült orgonát, majd az 1953. május 10-i szenteléskor hangversenyt adott.⁷⁸ Immár 55 éve ez a pneumatikus orgona üzemel Locsmándon.

⁷¹ 1904-ben E. F. Walcker u. Cie cégtől egy Grossjohann nevű orgonaépítő javította és hangolta 40 ft-ért, 1909-ben az orgonapad javítására került sor, míg 1917-ben Hesse Károly kőszegi orgonaépítő dolgozott rajta ugyancsak 40 ft-ért. Evtl. Locsmánd: KR. 1904. Fol Nr. 3/8 (máj. 14.); KR. 1909. Nr. 4: Org. pad jav. 1,60; KR. 1917. 108. tétel (okt. 12. és 14.).

⁷² Evtl. Locsmánd: az 1918. febr. 11-i keltezésű, 413/I. sz. püspöki levél. A síppótlásra létrehozott orgonalapban 1921 végén 8.795,51 K volt a felhalmozott tőke. Evtl. Locsmánd: Kapitalienrechnung 1918–1921. Kemenesi 17.000 koronát kapott. Uo. Orgel- und Kriegergedenktafelrechnung 1922. és 1. sz. melléklet (Kemenesi nyugtája 1922. június 10.).

⁷³ 1925-ben Ryska Jánosnak fizettek ki 149 schillinget hatnapi elfoglaltságért, 1936-ban 236 S-et egy ismeretlen mesternek, az 1947-es generáljavításért pedig összesen 1740 S-et Josef Huber kismartoni orgonaépítőnek. Evtl. Locsmánd: KR. 1925. Nr. 91–92; KR. 1936. Nr. 163; KR. 1947/50/35 (máj. 8.) és 51/70. (okt. 30.).

⁷⁴ Evtl. Locsmánd: ld. Adolf Wurm 1952. febr. 22-i javaslatát.

⁷⁵ Evtl. Locsmánd: ld. Max Dreher aug. 11-i levelét, diszpozíció- és árajánlatát, Wurm szept. 5-én kelt diszpozíció-módosító javaslatát, Dreher szept. 10-i válaszlevelét és ármódosítását, valamint Wurm okt. 15-én kelt szakértői véleményezését a három ajánlatról.

⁷⁶ Evtl. Locsmánd: szerződés Max Dreherrel az új orgona megépítésére 1952. okt. 25-i keltezésel. A szekrényt Ernst Guth asztalosmester készítette, ld. 1952. okt. 18-i levelét és költségvetését.

⁷⁷ Ld. az 59. jegyzetet és szöveggörnyezetét.

⁷⁸ Evtl. Locsmánd: KR. 1953. IV. 19, V. 10. szerint Wurm 50 schilling napidíjat, 50 S útiköltséget (Bécs–Salzburg–Bécs) és a hangverseny tiszteletdíjaként 500 S-et vett fel. Az orgona diszpozíciója: *I. manuál* (C–g³): Prinzipal 8' Gedackt 8' Dulziana 8' Oktave 4' Oktave 2' Mixtur 3–4fach, *II. manuál* (C–g³): Hohlfloöte 8' Salizional 8' Prinzipal 4' Rohrflöte 4' Sesquialtera Nachthorn 2' Zimbel 3 fach 1', *pedál* (C–f¹): Violonbaß 16' Subbaß 16' Octavbaß 8' (trsm. I.) Gedacktaß 8' (trsm. I.), *játéktechnikai segítők*: I+II, I+II sup., I+II sub., P+I, P+II, sup. I., kézíregiszter el, crescendo, crescendo el, 1 sor

Utószó

Hat részből álló sorozatunkban a II. József türelmi rendelete után újjáalakult egykori soproni evangélikus felsőesperesség gyülekezeteinek⁷⁹ orgonáit kutattuk fel. Ahol tehattuk, a reformáció korának adatait is feldolgoztuk. A cikksorozatban egy himnológiai visszatekintés mellett átfogó képet igyekeztünk adni Sopron evangélikusainak orgonistáiról és zeneszerzőiről is.

A korai, XVI–XVII. századi krónikák, feljegyzések és egyházlátogatások alapján tudjuk, hogy az evangélikusoknak ekkor csak a szabad királyi városokban (Sopron, Ruszt) voltak orgonái. Az 1674-es templomvisszavételeket követő katolikus egyházlátogatások általában részletes leltárt tartalmaznak az átvett berendezésekről, felszereltségről, így az orgonahelyzetről is jól tájékozhatnak. Az ellenreformáció mintegy 100 éve alatt csak Sopronban volt az evangélikusoknak orgonája. A vallásszabadság visszanyerése után azonban minden anyagyülekezet felszerelte templomát e hangszerrel.

A kutatás során feltárt mintegy 40 orgona közül a legrégebbi hangszer, amely egyben a Kárpát-medence ma is működő legrégebbi orgonája, a soproni Szent György-templomban áll. A hazai evangélikusság XVII. század végi legnagyobb orgonája viszont a soproni evangélikus templom kétmanuális, 27 regiszteres, délnémet stílusú barokk hangszere volt, amelyet 1844-ben Csurgóra adtak el, s ott a második világháborúban megsemmisült.

Összefoglalva megállapítható, hogy a felvilágosodás kora és II. József türelmi rendelete több változást hozott az evangélikusság zenei életében és a hazai orgonaépítés terén, amelyeket tézisszerűen a következőképp foglalhatunk össze.

Bár az evangélikusság az ellenreformáció alatt megőrizte éneklési kedvét és éneklési hagyományait, Kis János püspöksége alatt új énekeskönyvet adtak ki, amellyel a régi graduálénekeskönyvet s a graduáléneklés hagyományait —olykor súlyos büntetés terhe mellett— kiszorították a mindennapi istentiszteletekről.⁸⁰

A soproni, kiemelkedően magas színvonalú vokális és hangszeres istentiszteleti muzsikát és az egyház saját zenei képzését egy-két éven belül teljesen megszüntették. Ennek káros hatását azonban már csak akkor vették észre, amikor a temetések szertartásaira is alig tudtak legalább egy szőlamban éneklőket összegyűjteni a korábbi négyzólamú kórus helyett.

---

szabad kombináció, TT. (Az eredeti tervben még tremoló és automatikus pedálreg. átváltó is szerepelt.) Az új orgona mintegy 120 ezer schillingbe került. (Evl. Locsmánd: KR. 1952/61/84, 62/146, 1953/10/53, 56/141, 63/100, 64/92, 65/67, 66/47, 67/46, 68/45, 69/37, 70/26, 71/187 pontok alatt kifizetett tételek.)

⁷⁹ Sopron, Harka, Balf, Fertőmeggyes, Ruszt, Ágfalva, Petőfalva, Kabold, Veperd, Csáva és Locsmánd, valamint leánygyülekezeteik.

⁸⁰ Ld. cikksorozatunk első részében. Kormos Gyula: „Sopron és környéke evangélikusainak orgonái. Sopron — I.”, *Magyar Egyházzene* VIII (2000/2001) 1. szám, 61–104; a hivatkozott részt ld. 72.

A Sopronban és környékén újjászerveződött gyülekezetek —amint tehetők— újonnan felépített templomaikba orgonát is beszerettek, e hangszerek általában 4–6 regiszteres pozitívok voltak.

Mivel a gyülekezetek kasszája a templomépítési és a berendezési kiadások következtében többnyire kimerült, ezek az orgonák általában felújított, ideiglenes jelleggel beszerzett, használt hangszerek, amelyeket orgonaépítők közreműködésével, vagy közvetlenül katolikus templomokból vásároltak meg.

E folyamat fellendítette a hazai orgonaépítést, hiszen egyrészt a katolikusoknak kiváló alkalmat adott régi hangszereik nagyobbra cserélésére, másrészt az evangélikusok néhány évtizeden belül általában új, nagyobb, pedálos orgonát építettek a régi, négy-, hatregiszteres pozitívok helyett. Így az első nagy orgonaépítési hullám a XVIII. század végén indult és a XIX. század elején csendesedett le.

Az orgonaépítés fellendülése Sopronban —mint szabad királyi városban— megtörte azt a XIX. század elejéig tartó, közel két évszázados hagyományt, hogy új orgonákat csak külföldi orgonaépítőknél rendeltek. Ezután a hazai orgonaépítők nem csak a javításokat végezhettek, hanem új orgonát is építhettek.

A második orgonaépítési periódus a XIX. század végén egyrészt a romantikus zenei jellegzetességek iránti egyre fokozottabb igény, másrészt az iparosodás és a nagyobb orgonaüzemek, orgonagyárak megalakulásának hatására indult el, azonban az első világháború ennek kifejlődését megakadályozta. Ennek vesztesei elsősorban a kevésbé tehetős gyülekezetek voltak, miután az egyházközségek félretett pénzét a háború szinte teljesen felemésztette. Ugyanakkor ennek köszönhetően több értékes régi hangszer maradhatott fenn az utókor számára.

A harmadik orgonaépítési hullám a XX. század közepére tehető, amikor az orgonareform elvei e vidéken is kezdtek előttérbe kerülni.

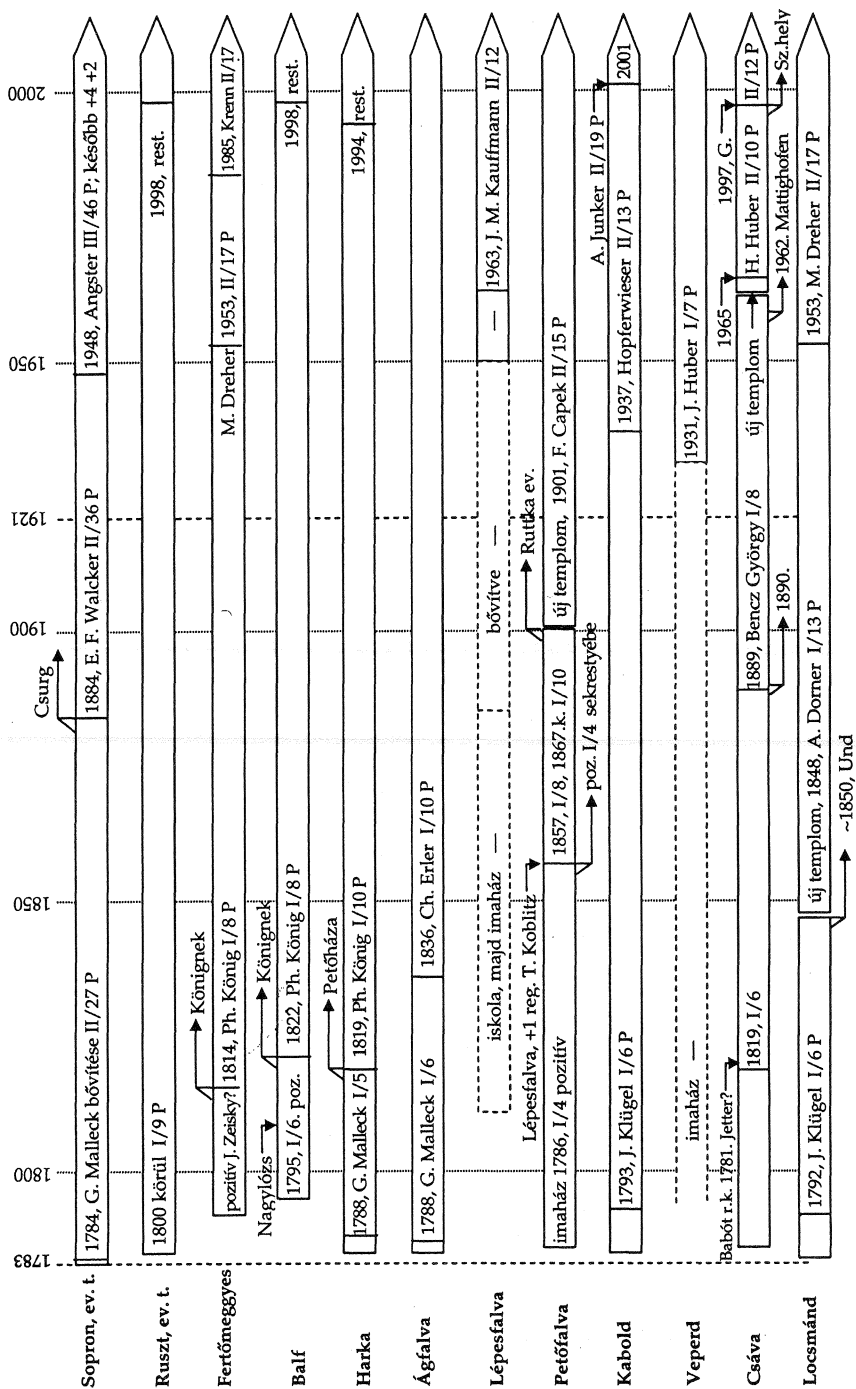
Sopron és környéke evangélikusainak orgonáiról áttekintést nyújt a mellékelt, sávos diagram.

(Vége)

☪	Szent Mihály-t.	poz.+regál	r.k.	1584	ev., pozitív + regál	1651, I/12	r.k.	1750
○	Szent György-t.	pozitív	r.k.	1600	ev., pozitív	1633, I/9 P*	jezsuita	
☩	Szt. Erzsébet-t.	—	r.k.	1607	ev. —	—	r.k.	1713, előtt: portatív
○	Szentlélek t.	poz.	r.k., pozitív	1650	—	—	1668, I/5	
☉	ev. inaház és templom	regál	—	1674	regál	1677, poz.	1689, J. Harrer I/9 P + regál	1752,
					J. Preitensteiner			T. W.
☩	Halásztemplom	ev. —	r.k.	1650	—	—	ev. 1652, I/4	r.k. I/4
☩	„Katedrális“	—	—	—	—	—	—	—
☩	☩ ev.	—	—	—	—	—	—	—
	Fertőméggyes	ev. —	r.k.	1600	ev. —	—	r.k.	—
	Balf	ev. —	r.k.	1607	ev. —	—	r.k.	—
	Harka	ev. —	r.k.	1600	ev. —	—	r.k.	—
	Ágfalva	ev.+r.k. —	—	—	—	—	r.k.	—
	Petőfalva	—	—	—	—	—	r.k.	—
	Kabold	—	—	—	—	—	r.k.	—
	Veperd	ev. —	—	—	—	—	r.k.	—
	Csáva	—	—	—	—	—	r.k.	—
	Loicsmánd	ev.+r.k. —	—	—	—	—	r.k.	1697, előtt: I/5

* A cikksorozatunk I. részében között 10 regiszterrel szemben a hangszer a restaurálásnál feltárt bizonyítékok alapján csak 9 regiszteresnek bizonyult.

Irodalom

- Buzás 1968 Buzás József: *Kanonische Visitatione der Diözese Raab aus dem 17. Jahrhundert*. III. Teil. Eisenstadt 1968.
- Fiedler 1918 Karl Fiedler: *Geschichte der evangelischen Kirchengemeinde A. B. zu Locsmánd–Lutzmannsburg*. Kőszeg 1918.
- Festschrift 2001 *Festschrift der evangelischen Pfarrgemeinde Kobersdorf anlässlich der Orgelweihe 2001*. Kobersdorf 2001.
- Kormos 2002 Kormos Gyula: „Sopron orgonaépítői az elmúlt öt évszázadban”, *Soproni Szemle* 56 (2002) 4. sz. 347–375.
- Kormos 2006 Kormos Gyula: „Sopron és környéke evangélikusainak orgonái – III. A Fertő-tó menti települések”, *Magyar Egyházzene* XIII (2005/2006) 1–2. sz. 95–120.
- Kormos 2007 Kormos Gyula: „Sopron és környéke evangélikusainak orgonái – IV. Harka”, *Magyar Egyházzene* XIV (2006/2007) 1–2. sz. 141–152.
- Lelkes 1998 Lelkes György: *Magyar helységnevé-azonosító szótár*. Baja 1998.
- Reingrabner 1983 Gustav Reingrabner: „*Unsere Zuversicht und Stärke*” *Eine Festschrift der evangelischen Pfarrgemeinde A. B. Lutzmannsburg*. Lutzmannsburg 1983.
- Payr 1910 Payr Sándor: *Egyháztörténeti emlékek. Forrásgyűjtemény a Dunántúli Ág. Hitv. Evang. Egyházkerület történetéhez*. I. Sopron 1910.
- Polster Chronik Julius Polster: *Chronik der evangelischen Kirchengemeinde A. B. in Weppersdorf* (kézirat). 1950. (Veperd, Lelkészi Hivatal)
- Szigeti Kőszeg Szigeti Kilián: *Régi magyar orgonák*. Kőszeg. Budapest 1974.
- Szigeti Szombathely Szigeti Kilián: *Régi magyar orgonák*. Szombathely. Budapest 1978.
- Valter 1985 Ilona Valter: *Romanische Sakralbauten Westpannoniens*. Eisenstadt 1985

Levéltári forráshelyek és források rövidítései

- C.V. Canonica Visitatio, Visitationes Canonicae
- EmLGy Egyházmegyei Levéltár, Győr. A győri püspökség levéltára
- EOL Evangélikus Országos Levéltár, Budapest
- Evl't. A hivatkozott település evangélikus levéltára
- Jkv. Protocollumok, jegyzőkönyvek
- KR. Számadás, számadáskönyv, Rechnungsbuch, Rechnung, Kirchen-Rechnung, Kirchenrechnungsbuch, stb.
- Q. Quittung, nyugta, elismervény
- Ritter Heinz Ritter von Lutzmannsburg magánlevéltára, A-7361 Lutzmannsburg, Hauptstraße 61.